

Gretchen E. Henderson

Çirkinliğin Kültürel Tarihi

Türkçesi: Ayşe Müge Çavdar

İÇİNDEKİLER

Giriş

EPEY ÇİRKİN: Bir Kültür Meselesi	11
---	----

1 ÇİRKİN BİREYLER:

Rahatsız Edici Aykırılıklar	29
POLYPHEMOS: “İnsan Azmanı”	33
DAME RAGNELL: “Gudubet Kadındı!”	39
GROTESK YAŞLI KADIN: “Çirkin Düşes”	46
WILLIAM HAY: “Asla Ugly Club Üyesi Olmadım, Hiçbir Zaman da Olmayacağım”	53
JULIA PASTRANA: “Dünyanın En Çirkin Kadını”	58
ORLAN: “Kasten Çirkinleşen Güzel Bir Kadın”	64
ÇİRKİN BİREYLER: Rahatsız Edici Şekilde Bir Araya Getirilenler	69

2 ÇİRKİN GRUPLAR:

Sınıflandırmalara Direnmek	73
CANAVARLAR VE CANAVARLIKLAR: Çirkinlerin Sınırlarını Çizmek.....	78
DIŞLANMIŞLAR VE DIŞARIDAN GÖRÜNEN İŞARETLERİ:	
Çirkinleri İmlemek	84
İLKELLER VE VENÜSLER: Çirkinleri Sömürgeleştirmek	92
KIRIK YÜZLER VE YOZLAŞMIŞ BEDENLER:	
Çirkinleri Askerileştirmek	103
ÇİRKİN YASALAR VE ÇİRKİN OYUNCAKLAR: Çirkinleri Yasalaştırmak	113
ÇİRKİNLER BİRLİK Mİ OLUYOR? Çirkin Grupları Ticarileştirmek	123

3 ÇİRKİN DUYULAR:

Algılanan Sınırları Aşmak	131
ÇİRKİN GÖRÜNTÜ: Görmek İnanmak mıdır?	133
ÇİRKİN SES: Benim Duyduğumu Sen de Duyuyor musun?	142
ÇİRKİN KOKU: Bela Kokusundan Tanınır mı?	151
ÇİRKİN TAT: Ne Yiyorsan O musun?	160
ÇİRKİN DOKUNUŞ: Dokunmak Yasak mı?	168
ALTINCI HİS: Sezmek İnanmak mıdır?	179

Sonsöz

ÇİRKİN BİZLER: Kültürel Bir Arayış mı?	185
 Kaynakça	199
Teşekkür	227
Dizin	229

Giriş

EPEY ÇİRKİN: Bir Kültür Meselesi

Son yıllarda güncel televizyon programlarından oyuncaklara, edebiyattan müziğe birçok alanda çirkinliğe olan ilginin arttığına tanıklık ediyoruz. Sarah Kershaw'un geçenlerde *New York Times* için yazdığı makalenin başlığındaki gibi, “Kenara Çekil Güzelim, Çirkin Geldi”.¹ Oysa ortaçağın yaratık şeklinde grotesk heykellerinden Marry Shelley'nin cesetten canavarına, Hans Christian Andersen'in çamur rengi ördek yavrusundan Nazilerin “Yoz Sanat Sergisi”ne, Japon *wabi-sabi* kavramından brütalist mimariye, kültürel imgelemimizin yakasını bırakmayan çirkinlik kavramının soyağacı çok daha eskilere uzanıyor. Filozofları meşgul edip öfkeliendiren, insanlık haliyle ve içinde yaşayıp etkileşimde bulunduğumuz dünyayla ilgili sorunları çetrefilleştiren çirkinlik, uzun zamandır estetiğe ve zevklerle meydan okuyor.

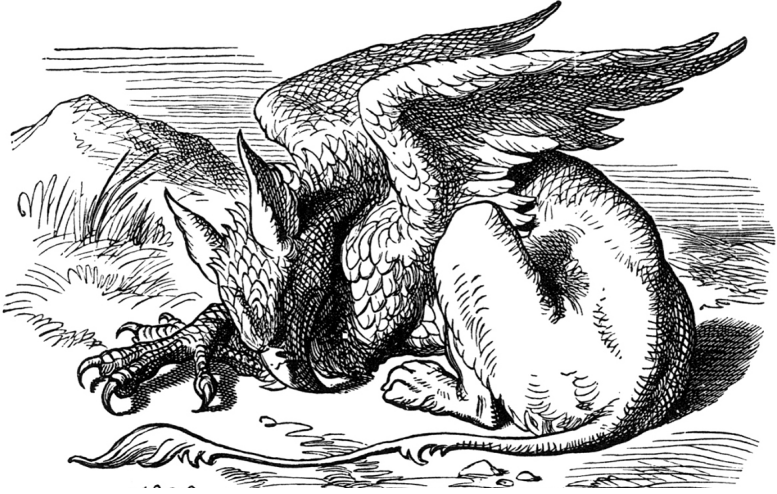
Çirkinliğin Kültürel Tarihi, “çirkinlik” kavramının değişimini gözler önüne seren bazı kültürel anları yeniden ziyaret etmeye soyunuyor. Çirkinlik kavramının farklı yananamlarını tekil ve eğreti bir tanımlamaya sığdırmaktansa, çirkinliğin tarih boyunca kazandığı eşanlamları irdeleyerek kavramın “korkulacak, ürkülecek” anlamı taşıyan etimolojik köklerine yeniden hayat vermek ve onları dallandırıp budaklandırmak niyetindeyim.² İçerdiği bilinmezlikler ya da yanlış anlaşılmalara yüzünden tehlikeli olarak görülen birçok korku, çocuk kâbusları gibi karmakarışık bir hal aldığından, çirkinliği inceleme fırsatı yakalayan bu kitap son zamanlarda hem çirkinliğe hem de güzelliğe yöneltilen “kuşku estetiği”nin yanı sıra çirkinlik kavramının çok daha eskilere uzanan tarihini de dikkate alıyor. Filozof Kathleen Marie Higgins, “güzelliğin yarattığı toz bulutu olağanüstü ihtişamıyla kötülükle kol kola gezerken ve günümüzde güzel süslerle bezenmiş giysiler ve mücevherler gençleri cinayete sevk ederken... güzelliği masum göremeyiz” diyor.³ Son zamanlarda çirkinliğin olumsuz, nötr ya da sıradan bir şeyden ziyade olumlu bir nitelik olarak yorumlanması bu kavramı

yeni bir kulvara itiyor. Londra'dan New York'a birçok kentteki sanat galerisi "çirkin" sergilere yer veriyor; çocuklar çirkin oyuncak bebeklerine sarılıyor, İtalya'da her yıl düzenlenen bir festival çirkinliği kutluyor. Çirkinlik kavramı ürkütücü köklerinden büyümeye devam ederken bu kulanımlar korku verici olan ile aslında hiç de korkunç olmayanın varlığını ve rastlantısallığını daha görünür kılarak dünyayı –çirkin nesnenin perspektifi de dahil olmak üzere– değişen bakış açılarıyla yeniden değerlendirmemize yardımcı oluyor.

Aristoteles ve Alberti'nin güzel nesnelerin bütünsel bir tutarlılığa sahip olduğu inancı (yani dış dünyadan belirgin bir sınırla ayrılan ideal biçim mefhumu) üzerinden ilerleyecek olursak, çirkinliğin ve çirkinlik sınıfına dahil olan her şeyin daha belirsiz, daha tutarsız, aşırı ya da yıkıma uğramış bir yanı olduğunu söyleyebiliriz.⁴ *Biçimi bozulmuş, grotesk, canavarası, yoz, asimetrik, çarpık, hayvanı, ucubeye benzeyen, kural dışı, orantısız, engelli, melez*: değişik koşullarda, çağlarda ve kültürlerde ortaya çıkıp gelişen ve bakan göze göre farklı anlamlar kazanan çirkinlikle ilintili bir dizi terim çirkin kavramının evrimine eşlik etti. *Kiç, bayağı, çürümüş, iğrenç, harap olmuş, biçimsiz...* Peki bu liste nerede son bulmalı? *Oxford İngilizce Sözlüğü*, İngilizcede çirkinlik anlamına gelen "ugly" sözcüğünün tarihsel gelişiminin haritasını çıkarıyor (kelimenin Eski Norveççe kökeniyle ortaçağ İngilizcesindeki türevlerinin *igly, wgly, vgly, ungly, vngly, oggly, oughlye, hogglyche* gibi farklı yazılışları var).⁵ Özellikle konuyla ilgili tarihsel kaynaklar arasında gezindikçe, benim tanımlama anlayışım da dildeki bu evrim gibi sürekli değişiyor.

Alice Harikalar Diyarında'daki ejderha Grifon, "Çirkinleştirme diye bir şey duymadın mı?" diye şaşkınlıkla sorar. "Herhalde güzelleştirmenin ne olduğunu biliyorsundur?"⁶ Bu soru yarattığı tartışmalarla ünlüdür. Voltaire, "Kurbağaya güzelin ne olduğunu sorun," diye yazar, "size iki koca gözü minik başından top gibi pörtleyen dışısını gösterecektir."⁷ Çirkinliği ölçmeyi başaramayan Umberto Eco şunları söyler:

Güzellik kimi açılardan sıkıcıdır. Güzellik mefhumu çağdan çağa değişse de güzel nesneler her zaman belirli kurallara uymak zorundadır... Çirkinlik tahmin edilebilir değildir ve barındırdığı olasılıkların sonu yoktur. Güzellik ölçülebilir. Çirkinlikse tanı gibi, sonsuzdur.⁸

Lewis Carroll'ın *Alice Harikalar Diyarında* (1872) kitabı için John Tenniel tarafından çizilen Grifon illüstrasyonu.

Altı dilde “güzellik” kelimesinin eşdeğerini bulmaya kalkışan Crispin Sartwell İngilizce, Yunanca, İbranice, Sanskrit, Navahoca* ve Japonca da bu kelimeyle ilgili farklı kavramlarla karşılaşmış. Sartwell Japoncada ki *wabi-sabi* kavramını “solmuş, yıpranmış, lekeli, yaralı, mahrem, ham, dünyevi, yiten, geçici ve kısa ömürlü olanın güzelliği” olarak tanımlıyor.⁹ Bu sıfatlar farklı kültürel bağlamlarda “çirkin” olanın alanına girebilse de Japonya’da güzel olarak kabul ediliyor.

Görünen o ki çirkinlik ve güzellik salt bir ikilik oluşturmaktan ziyade, etraflarında başka birçok yıldız bulunduğu halde birbirinin çekim alanına giren ve birbirinin yörüngesinde dönen çift yıldızlar gibi hareket ediyor. Güzellik ile çirkinliği yan yana getirmekle, hatta aralarındaki sınırı bulanıklaştırmakla çirkinler âlemindeki her yıldız güzel olarak nitelendirmeye veya bunun tam tersini yapmaya kalkışmıyorum. Öyle olsaydı her iki kelime de anlamını yitirir, yaptığım şey taş döküntüleriyle elmasın eşdeğer tutulduğu bir yığına benzerdi. Güzellik ve çirkinlik kavramlarının ikamet ettiği muğlak alan bundan daha geniş. Kùltürlerin bu kavramları kendilerine

* Navahoca: ABD’nin Arizona, New Mexico ve Utah eyaletlerinde yaşayan Kızılderili Navaho halkının dili. (ç.n.)

Hans Christian Andersen'in *Andersen Masalları* adlı kitabı için Helen Stratton tarafından çizilen Yaşlı Kadın ve Çirkin Ördek illüstrasyonu (1986).

mal etme şekli değiştikçe her iki kavramın tanımı da sürekli değişiyor, üstelik bu değişim sadece tanımların üst üste koyulmasıyla değil olumsuzlamalar yoluyla da gerçekleşiyor. Mimarlık kuramcısı Mark Cousins'in dediği gibi, "çirkinlikle ilgili bütün yorumlar çirkin olmayanın alanından geçer".¹⁰ Çirkinlik güzel *değildir*.

Bu olumsuzlamanın ötesinde, güzellik ile çirkinliğin geleneksel karşıtlığı, aldatıcı bir kısır döngü yaratarak "her ikisinin de gerçek karşıtının", yani sanat eleştirmeni Dave Hickey'in ifadesiyle "nötr konforun sıradanlığı"nın etrafında dönüp durulmasına rağmen ona bir türlü erişilememesine neden olabilir.¹¹ Konfor ve durağanlığın aşılmasını sağlıyorsa, çirkinliğin değişimi tetiklediği iddia edilebilir.

Karl Rosenkranz, *Ästhetik des Hässlichen* (Çirkinliğin Estetiği, 1853) adlı eserinde çirkinliğin yalnızca güzelliğin tersi ya da olumsuz bir nitelik olmadığını, daha ziyade başlı başına bir durum olduğunu söyler.¹² Üçüncü yüzyıl Roma’sında Plotinus çirkinliği bir beden in çamurda debelenip ayırt edilemez bir şekilde yabancı organik maddelere bulanmasına benzetirken, Platon daha eski tarihli *Parmenides* adlı diyalogunda “pislik” de dahil olmak üzere “en değersiz şeylerin bile” hor gör÷lmemesini öğütler.¹³ Cousins daha sonra “çirkin olan”ı mimari üzerinden yeniden ele aldığında, Mary Douglas’ın pisliği “bulunduğı yere uygun olmayan, yersiz” bir şey olarak ele aldığı antropolojik araştırmasını genişletmiştir.¹⁴ “Bulunduğı yere uygun olmayan, yersiz” anlamıyla çirkinlik, bir şeye veya kişiye ilişkin algıları sekteye uğratar. Çirkinlik ilişkiseldir. Özneye nesne arasındaki mesafeyi sürekli yeniden tanımlayan çirkinlik, sabit tanımlamalara baş kaldırır ve değışen algılarımızı tekrar değerdendirmemize yardımcı olur. Verilen tepkiler “çirkin hisler” doğurabilse de fiziksel etkileşimler

Ugly Face Club yıldönümü kutlaması (1806) için hazırlanan bir ilandan. Edward Howell’ın *Ye Ugly Face Clubb, Leverpoole, 1743–1753* (1912) adlı kitabının ilk sayfasında yer verilmiş.

nesnelerin “çirkin” olarak nitelendirilmesinin ötesinde sonuçlar doğurabilir: böylesi karşılaşmalar, algılayan özneler olarak bizlerin de bulunduğu yere uygunsuz olabileceğimize işaret edebilir.¹⁵ “Çirkin” ve çirkinlikle ilişkili terimler tarihsel süreçte evrim geçirdikçe, bu terimlerin değişken kullanımları bizi yalnızca nesne ile öznenin ikiliğiyle değil, aynı zamanda bu ikili arasındaki mesafeyle de ilgilenmeye iter. Anlamı değişip sınırları aştıkça “çirkin”in “biz” ile “onlar” arasındaki çizgiyi ortadan kaldırdığı söylenebilir. Çirkinlik bizi kültürel sınırları (sınırlara dahil edilenler ve hariç tutulanlarla birlikte) yeniden değerlendirmeye ve bu ilişki içinde nerede durduğumuzu sorgulamaya teşvik eder.

Çirkinliğe olan ilgim sanat, tarih, edebiyat ve engellilik çalışmaları alanlarındaki kesişmelerden doğdu. “Biçim bozukluğu” kavramını araştırırken on sekizinci yüzyılda İngiltere’nin Liverpool kentinde faaliyet göstermiş Ugly Face Club (Çirkin Yüzlüler Kulübü) adında pek bilinmeyen bir cemiyete rastladım. Cemiyetin karikatürize edilmiş geçmişi hem İngiltere ve ABD’de hem de İtalya’da faaliyet gösteren daha eski birçok Çirkinler Kulübünün sonraki yüzyıllara uzanan tarihine dayanıyor.¹⁶ Söz konusu kulüp kökenlerini esprili bir şekilde Aristoteles’in, kadınların “biçimi bozulmuş” erkekler olduğunu ileri süren meşhur savını ortaya attığı antikçağa dayandırıyor.¹⁷ Biçim bozukluklarının halk arasında yapılan şakaların temelini oluşturduğu ve alay konusu edildiği, birçok bireyin sokaklarda dilenmeye veya gösteri yapmaya terk edilip aşağılamalara maruz bırakıldığı on sekizinci yüzyılda, “biçim bozukluğu” ile “çirkinlik” çoğunlukla birbirinin yerine kullanılıyor, böylelikle bu iki anlam birleştiriliyordu.¹⁸ Dolayısıyla olan düşünceler, “anne imgelemi” (hamile kadınların çirkinliğe maruz kalmasının doğacak bebeğin biçimini etkileyeceği inancı) ve fizyonomi (çirkin bir insanın dış görünüşünün o insanın iç dünyasını yansıttığı ve kalıtsal olduğu inancı) gibi klasik inançları diriltiyordu. On dokuzuncu yüzyılda ise “çirkinlik”, “anormal” ile ilişkili kavramlarla kesişiyor, çeşitli toplumsal sonuçlar doğurmayı sürdürüyordu. Victoria döneminde teşhir etme yaklaşımının daha fazla ticarileşip metalaşmasına tanıklık edildi: ticarileşen teşhirler, ucube gösterilerinden dünya fuarlarındaki etnik sergilere, anatomi ve patoloji müzelerinden birçok başka kuruluşa dek uzanıyordu.¹⁹ ABD’deki kanunlar arasında 1880’ler civarında yürürlüğe giren ve “göz zevkini bozan dilencilere dair hükümler” adı verilen “Çirkin Yasaları” da